

ZAKARI DRAMANI-ISSIFOU: **L' Afrique Noire dans les Relations Internationales au XVIe Siècle.** Analyse de la Crise entre le Maroc et le Sonrhai. Karthala, Paris, 1982.

JUHA VAKKURI: **Kulta, islam ja pyhä käärme.** Katsaus Länsi-Afrikan muinaisten kuningaskuntien Ghanan, Malin ja Songhain historiaan. Weilin+Göös, Espoo, 1983.

EMILE MASQUERAY: **Formation des Cités chez les Populations Sédentaires de l'Algérie.** Kabyles du Djurdjura, Chaouïa de l'Aourâs, Beni Mezab. Leroux, Paris, 1886, Archives Maghrebines, Cresm-Edisud, Air-en-Provence, 1983.

Afriikkaa koskeva historiallinen ja yhteiskuntatieteellinen tutkimus on kokenut vii-

meisen 10—15 vuoden aikana merkittävän niin määrällisen kuin laadullisenkin muutoksen. Vaikka modernin Afrikan tutkimuksen voidaan katsoa alkaneen viimeistään viime vuosisadan puolivälissä leimasi erityisesti tämän vuosisadan kolmea, jopa neljää ensimmäistä vuosikymmentä hyvinkin voimakkaasti ns. »koloniaalinen tiede», joka dominoivana suuntauksena enemmän tai vähemmän avoimesti palveli kolonialismia pyrkien lähinnä sen legitimoimiseen. Verrattuna edeltäneeseen kauteen Afrikan yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa tämä »koloniaalinen tiede» useimmiten merkitsi selvää taantumaa tieteen yleisten laadullisten kriteerien kannalta. Toisen maailmansodan jälkeisinä dekolonisaation vuosikymmeninä tutkimusta melkoisesti hallitsi asennoituminen kolonialismiin ja sen purkautumiseen. Monessa mielessä tutkimuksen kysymyksenasettelu oli eräänlainen reaktio edellä mainittuihin ilmiöihin ja »koloniaalisen tieteen» teeseihin.

Erityisesti 1970-luvulla Afrikkaa koskeva tutkimus tuntuu vapautuneen asenteellisella tasolla tästä sidonnaisuudesta kolonialismin aikakausiin. Syyt tähän ovat moninaiset. Itsenäistymisen jälkeiset kiihkeimmät kansallisen identiteetin etsinnän vuodet ovat takana. Samoin ne historioitsijat, jotka olivat merkittävällä tavalla osallistuneet dekolonisaatioprosessiin, ovat alkaneet väistyä nuoremman tiedemieskuvapöydän tieltä. Tämä nuorempi tutkijasukupolvi ei ole samassa määrin omakohtaisesti osallistunut sen paremmin kolonialismiin kuin dekolonisaatioon. 1970-luvun keskeisenä ilmiönä sanotaan olleen tutkimuksen ammattilaistuminen ja afrikkalaistuminen. Esimerkiksi Unescon Afrikan yleishistorian monivuotisessa kirjoittamisprojektissa kaksi kolmasosaa kirjoittajista on afrikkalaisia tutkijoita, joilla useimmilla on takanaan hyvinkin monen vuoden tutkimuskokemus afrikkalaisten yliopistojen lisäksi myös länsimaaisissa instituuteissa. Hieman eurokeskeisesti tätä tutkimuksen muutosta on kuvattu sanomalla sen nopeasti kehittyneen savimajateollisuudesta kansainväliseksi, monikansallisten yksikköjen dominoimaksi tuotannonhaaraksi.

Varsin mielenkiintoisen ja laadukkaan

näytteen Afrikan tutkimuksen tämänhetkisestä tasosta antaa beniniläinen historioitsija Zakari Dramani-Issifou teoksessaan mustan Afrikan kansainvälisistä suhteista 1500-luvulla. Dramani-Issifou problematisoi aiheensa tarkastelemalla näiden kansainvälisten suhteiden verkoston dynamiikkaa Marokon ja Sonrhain imperiumien välisen kriisin ja jännitteiden näkökulmasta. Modernin Afrikan tutkimuksen monisäikeisyys näkyy hyvin jo siitä tavasta millä Dramani-Issifou on rakentanut työnsä lähteaineiston ja sen käsittelyn. Tärkein osa teoksen lähteistä muodostuu aikalaisten toimittamista kuvauksista ko. tapahtumista taikka niistä tutkielmista, jotka syntyivät välittömästi parin seuraavan sukupolven aikana. Näiden käsikirjoitusten kohdalla Dramani-Issifou toteaa, että ilmeisesti hyvin merkittävä osa tämän tyyppisestä materiaalista, palautuen aina 1400-luvulle asti, on vielä tutkimuksen ulkopuolella, eräässä mielessä »löytämättä» Saharan ympäristön ja Pohjois-Afrikan maiden yksityisissä arkistoissa ja kirjastoissa, Marokon suurien moskeijoiden kirjastoissa, Marrakechin, Rabatin ja Fesin arkistoissa sekä myös Espanjan ja Vatikaanin kirjastoissa. Hän toteaa monen muun lailla myös Lähi-Idän ja erityisesti Turkin arkistojen huolellisen käsittelyn laajentavan tulevaisuudessa melkoisesti Afrikan historian tutkimuksen näköaloja.

Tarikh as-Sudan ja Tarikh el-Fettach, vapaasti käännettynä »Sudanin historia» ja »Tutkijan historia», ovat 1600- ja 1700-luvuilta, mutta erityisesti niiden tultua käännettyksi eurooppalaisille kielille 1900-luvun alussa ne ovat olleet Afrikan historian tutkimuksen tärkeimpiä lähdekokonaisuuksia. Dramani-Issifou tuo uutta kriittisyyttä näiden teosten, niinkuin muunkin käyttämänsä käsikirjoitusmateriaalin tarkasteluun. Huomattavasti aikaisempaa kurinalaisemmin hän problematisoi lähteiden syntytustaa, niiden kirjoittajien henkilö-kysymyksiä tieteellisine ja poliittisine rooleineen sekä puuttuvien lukujen ongelmia. Myös se tapa, jolla Dramani-Issifou lähestyy suullista perinnettä on mielenkiintoinen. Vielä 1960-luvun lopulla suullista perinnettä yritettiin usein melko yksioikoisesti »nos-

taa» kirjoitettujen lähteiden rinnalle tasa-arvoiseksi ja samankaltaiseksi lähdekokoaisuudeksi. Tähän yksinkertaistukseen, sen paremmin kuin aivan erilliseen »oraali-historiaan» sortumatta Dramani-Issifou näyttää miten juuri kysymyksenasettelun kehittämisellä ja kaikkien lähdekokoaisuuksien entistä kriittisemmällä ja järjestelmällisemmällä käytöllä myös suullinen perinne saa uutta merkittävää ulottuvuutta kokonaisvaltaisessa tutkimusprosessissa.

Nykyajan kansainvälisen politiikan tutkimuksen kannalta kaikkein merkittävintä Dramani-Issifou'n teoksessa on kuitenkin näkökulman valinta ja kysymyksen asettelu. Marokon saadilaisdynastian kohdalla Dramani-Issifou näyttää selvästi miten laajenemispolitiikka etelään, Sonrhainin niveltyy Länsi-Välimerellä 1400-luvun lopulla syntyneeseen uuteen kansainvälistä poliittiseen tilanteeseen. Aikakauden kaksi suurvaltaa, Espanja ja osmaaniin Turkki olivat ristiriitaisia intressejä pohjoisessa Afrikassa. Marokkolaisten kannalta Etelä-Espanja oli menetetty sekä Tlemcenin kaupunkivaltio ja loput Algeriasta olivat tulleet turkki-laisten valtapiiriin. Aikaisempien vuosien kiinteät ja suhteellisen laajat taloussuhteet Espanjan ja Pohjois-Italian kaupunkivaltioihin olivat kärsineet suurvaltapoliittisen asetelman muutoksista. Laajenemispyrkimyksillä etelään saadilaisdynastia halusi tukea niitä politiikkansa välineitä, joilla se pyrki kohoamaan sekä taloudellisesti että poliittisesti huomioon otettavaksi valtatekijäksi em. suurvaltojen rinnalle joutumatta kuitenkaan avoimeen konfliktiin niiden kanssa. Toisaalta portugalilaisten toiminta Marokon ja Afrikan länsirannikolla sekä Sonrhainin tukahduttava ote Saharan kaupan keskuksista aiheuttivat sen, että etelään suuntautuvasta voimapolitiikasta tuli saadilaisdynastialle yksi harvoista »realistisista» mahdollisuuksista kokonaistavoitteidensa kannalta.

Sonrhain imperiumi Länsi-Sudanissa eli 1500-luvulla kriittistä vallan uudelleenvahvistamisvaihetta. Tässä kontekstissa Sonrhainin suhteet muodostuivat ristiriitaisiksi Marokon saadilaisdynastian lisäksi myös välittömiin naapureihinsa mustassa Afrikassa. Dramani-Issifou näyttää miten Sonrhain haki

tukea Turkin osmaanivallalta oman politiikkansa toteuttamiseen sekä länsisudanilaisella tasolla että suhteessaan Marokkoon. Teoksesta tulee selvästi ilmi, että Pohjois-Afrikan keski- ja itäosien hallinnan lisäksi Turkin osmaanivallalla oli aivan oma poliittinen toimintaohjelmansa mustassa Afrikassa. Se pyrki esim. vaikuttamaan molempien konfliktiosapuolien toimintaan suhteillaan portugalilaisiin ja Sonrhainin naapuri-imperiumeihin. Dramani-Issifou tuo esiin aikakauden hyvinkin mittavan diplomaattitoiminnan afrikkalaisesta näkökulmasta, hän liittyy tähän mukaan vielä nousvien suurvaltojen Englannin ja Hollannin intressit Välimerellä ja erityisesti Afrikan länsirannikolla. Tätä monimutkaista, eri toimijoiden ja erilaisten intressiryhmien päämäärien dynamiikan kehitystä vasten Dramani-Issifou tarkastelee kahden afrikkalaisen valtion konfliktisia suhteita sitoen mukaan vielä niiden sisäpoliittiset muutostrendit. Tutkijan kannalta miellyttäväksi muodostuu se, että Dramani-Issifou ei pyri välttämättä antamaan lopullisia vastauksia tekemiinsä kysymyksiin, vaan toteaa käyttämiensä lähteiden rajallisuuden ja muiden tulkintojen mahdollisuudet valmistuen siten tietä tulevien tutkijoiden työlle.

Aikamoisella ennakkomielienkiinnolla odotelin Juha Vakkurin »Kulta, islam ja pyhä käärme» — teoksen ilmestymistä, onhan se ensimmäinen suomalainen esitys 1980-luvulla Länsi-Afrikan historiasta. Ehkä liiallisistakin ennako-odotuksista johtuen sen lukukokemus muodostui hienoiseksi pettymykseksi. Teoksessaan Vakkuri pyrkii tarkastelemaan Ghanan, Malin ja Songhain kuningaskuntien historiaa, mutta hän tekee sen ilman historian tutkimukselle välttämättömyyttä järjestelmällistä ja problematisoivaa viitekehystä ja ilman kriittistä lähteiden käyttöä. Vakkuri rakentaa kertomuksensa osittain vanhempien Afrikan historiaa käsittelevien teosten, osittain kirjallisesti koottuun suullisen perinteen varaan. Kiusaavaa on, että hän ei missään vaiheessa vakavasti problematisoi lähteitään. Esimerkiksi hän pitää melko yksiselitteisesti Mahmoud Katia Tarikh el-Fettach'in kirjoittajana, vaikka mm. Dramani-Issifou erottaa teoksen eri osien mahdolliset kirjoittajat ja mahdolli-

sesti myös eri aikakausina syntyneet ainekset. Myöskin suullista perinnettä käytetään Vakkurin kirjoitelmassa kriittittä, melko yksilotteisesti se rinnastuu muuhun lähde-materiaaliin. Tällöin Vakkuri ei saa suullista perinnettä tutkimuksellisesti elämään, se olisi vaatinut tämän perinteen arviointia tieteellisen problematiikan ja muun materiaalin kriittisen tarkastelun avulla, niiden yhteydessä. Niinpä Vakkurin kertoelma jää lähinnä kuvaukseksi näiden kolmen kuningaskunnan hallitsijasukujen keskinäisten ristiriitojen ja toinen toistaan seuraavien vallanpitäjien sarjoista. Toisaalta Vakkurin teosta kieltämättä värittää näihin hallitsijasarjoihin liittyvät erilaiset myyttiset ja legendaariset tarinat koskien usein dynastioiden alkuperiä tai hallitsijoiden ylluonnollisia ominaisuuksia. Kokonaisuutena Vakkurin teksti muodostuu aikakausien ja dynastioiden tarkasteluksi ensisijaisesti juuri hallitsijoiden yksityishistorian näkökulmasta.

Vakkuri käyttää näitä kolmea kuningaskuntaa kuvatessaan hyväkseen niissä vierailteitten ulkopuolisten matkakuvauksia. Kysymyksessä ovat al-Bakri Ghanan, Ibn Battuta Malin ja Leon Africanus Songhain osalta. Niin näiden matkakuvausten kuin itse kansantarujen ja legendojen kohdalla Vakkurin otosten valintakriteerit eivät tule täysin tyydyttävästi selvitetyiksi. Vaikuttaa siltä kuin jonkinlainen taipumus »eksoottisuuden» korostamiseen olisi ollut hallitsevana. Hyvistä aikomuksista huolimatta myös hienohko eurokeskeisyys tuntuu Vakkurin tekstiä värittävän, esim. Ibn Battutaa, mutta erityisesti Ibn Khaldunia käsitellessään Vakkuri puhuu arabikronikoitsijoista. Termi tuntuu liian tendenssinomaiselta, pidetäänhän Ibn Khaldunia paitsi tieteellisen historiankirjoituksen myös modernin sosiologian »isänä», jonka teokset ansaitsevat todellakin kronikka-termiä kunnioittavamman nimityksen. Huomattakoon, että pääosa Khaldunin teoksista kirjoitettiin Länsi-Algeriassa ja Tunisissa eikä Kairossa kuten Vakkuri Malia käsittelevän osansa 28. lähdeviitteessä väittää.

Myös Leo Africanuksen Vakkuri esittää »aikansa kosmopoliittina», mutta lähinnä eurooppalaisena henkilönä. Vakkuri jättää

mainitsematta, että Leo Africanus oli syntymään nimeltään al-Hasan, aito muhamettilaisen kulttuurin edustaja, joka vain muutamana vuonna paavin ja Bolognen yliopiston palveluksessa ollessaan käytti tilapäisesti kristinuskoon kääntyneenä eurooppalaista nimeä. Vakkurin kertoelman hyvänä puolena on, että ensi kertaa suomalainen on tehnyt yhteenvedonmaisen sommitelman Länsi-Afrikan kuningaskuntien tarustosta. Tällaisena se puolustaa paikkaansa antaessaan kuvan tiettyjen legendojen sisällöstä ja perusvireestä. Hieman häiritsevän loppuvaikutelman synnyttää Vakkurin teoksen osalta se seikka, että neljä viimeistä kirjan kuudesta kartasta tuntuvat olevan muutamien paikannimien äänneasuujen suomalais-tamista tai kokonaan poisjättämistä lukuunottamatta täysin identtisiä Joseph Ki-Zerbon »Histoire de l'Afrique Noire» — teoksen karttojen kanssa, Vakkuri ei kuitenkaan ole maininnut lähdeään selvästi.

Vaikka tämän kirjoituksen alkuvaiheessa esitin suhteellisen negatiivisen kannan ns. »koloniaalisesta tieteestä», myös tämän tutkimuksen tiimoilla on ilmestynyt todella merkittäviä tutkimuksia. Tällainen on vuonna 1886 ilmestynyt Emile Masqueray'n väitöskirja kaupunkien muodostumisesta Algerian maanviljelysväestön keskuudessa. Marqueray'n teos ilmestyi keuhkokuumeen painoksena Archives Maghrebines-sarjan ensimmäisenä osana. Ko. sarja on syntynyt Ranskan kansallisen tutkimuskeskuksen CNRS:n Välimeren yhteiskuntia tutkivan laitoksen ja kaupallisen Edisud-kustantajan yhteistyön tuloksena, tarkoituksena on julkaista uudelleen vanhempia korkeatasoisia, mutta todella harvinaisiksi käyneitä tutkimuksia.

Teoksessaan, joka perustuu todella monitieteelliseen tieteenkäsitteeseen, sosiologian, arkeologian ja kielitieteen hyväksikäyttöön historian tutkimuksessa, Masqueray käsittelee ongelmia, jotka ovat hyvin mielenkiintoisia myös nykyisen politiikan tutkimuksen kannalta. Tällaisia kysymyksiä ovat esim. poliittisten yhteisöjen synty sekä näiden yhteisöjen, valtion ja uskonnon keskinäiset suhteet. Masqueray'n yhtymäkohdat »koloniaaliseen tieteeseen» näkyvät teoreettisella tasolla siinä hänen ajatuksessaan, jonka mu-

kaan Ranska Pohjois-Afrikassa oli kohdannut ns. »latinalaisen maailman». Virallisen siirtomaapolitiikan mytologian pyrkiessä väittämään, että Ranska oli Pohjois-Afrikassa, »Latinalaisessa Afrikassa» Rooman imperiumin »luonnollinen ja oikeutettu jatkaja», muodostuu Masqueray'n lähestymistapa monessa mielessä suorastaan päinvastaiseksi. Hänen mukaansa Ranska kohtasi Algeriassa »elävän» antiikin. Tutkimuksessaan Algerian kaupungeista, niiden muodostumisesta sekä niiden poliittisista, taloudellisista ja sosiaalisista institutioista Masqueray pyrki löytämään »elävän» esimerkin 1800-luvun lopulla Antiikin kaupunkivaltioiden demokratioista, jäänteet Roomasta ja Ateenasta.

Emile Masqueray ei missään mielessä ollut akateeminen tutkija, hän jopa vierasti yliopistomaailmaa. Huomattavasti enemmän Masqueray samaistui 3. tasavallan »indigenofiileihin», algerialaisten traditionaalista elämänmuotoa ihannoiviin piireihin ja esim. Jules Ferry'in, joka poliittisena eturivin henkilönä, monta kertaa juuri Masqueray'n ajatusten tukemana, ratkaisevasti vaikutti julkisen ja valtiollisen koulujärjestelmän kehittämiseen niin Algeriassa kuin etenkin itse Ranskassa. Masqueray'n kirjaa voidaan myös pitää eräänlaisena koloniaalisen todellisuuden kritiikkinä — joskin hiljaisena. Eräänä Masqueray'n keskeisenä, rivien välissä pilkistävänä päämääränä oli löytää ne muodot, joilla eurooppalainen kulttuuri voisi teoreettisella tasolla ottaa oppia kohtaamiensa yhteiskuntien demokraattisesta käytännöstä oman demokratiansa kehittämiseksi. Näin ollen koloniaalinen »sivistystehävä» ei Masqueray'n mukaan olisi enää yksisuuntaista, vaan myös kolonisoija voisi

»kehittyä» poliittisena yhteisönä. Tässä mielessä erityisen mielenkiintoinen on luku, jossa Masqueray vertaa Kabylian ja M'zabin kaupunkeja »primitiivisen» Rooman kokeuksiin.

Masqueray'n teos ei heti ilmestyttyään heittänyt suurtakaan huomiota. Se muodostui kuitenkin merkittäväksi teoreettiseksi pohjaksi mm. Emile Durkheimille jo 1890-luvulla. Masqueray'n teoksen vuoden 1983 uusintapainoksen esipuheessa Fanny Colonna toteaa, että Masqueray muodostaa niin Durkheimille kuin tähän myöhemmin skeptisesti suhtautuneelle Evans Pritchardille yhteisen pohjan näiden keskinäisistä ristiriita-asenteista huolimatta. Olisi mielenkiintoista tietää, oliko suomalainen Edward Westermarck noin kymmenkunta vuotta Masqueray'ta myöhemmin Pohjois-Afrikkaa tutkiessaan tutustunut tämän teokseen ja saanut siitä vaikutteita. Varsinaisen Pohjois-Afrikka-tutkimuksen osalta on todettava, että ainakin Robert Montagne ja Jacques Berque, kaksi tämän vuosisadan »klassikkoa» tunnustavat Masqueray'n merkityksen omille tutkimuksilleen.

Viime vuosina on julkaistu uudelleen useita eurooppalaisten tutkimusmatkailijoiden 1700- ja 1800-luvulla tehtyjä matkakirjoja koskien Afrikan sisäosiin yltäneitä tutkimusmatkoja. Voi ainoastaan onnitella CRESMiä ja Edisud'ia siitä, että myös todella tieteelliset tutkimukset ovat tulleet uudelleen julkaistuiksi. Onhan selvää, että nykytutkijoiden mahdollisuudet luoda moniulotteinen kuva Afrikan todellisuudesta lisääntyvät heidän voidessaan tutustua toisen aikakauden tieteelliseen ajatteluun ja hienoviritteisyyksiin.

Tuomo Melasuo

